

İki yazar ve bir sürgün kenti: Özlü ve Livaneli’de Stockholm | İrfan Atalay*

“Edebiyat ile sinema olmasaydı saatleri nasıl tüketebilecektim.”
(Demir Özlü)

Özet

İsveç, göç olgusuyla ilk kez Rusya’nın Finlandiya’yı işgaliyle tanışır; daha sonra ekonomik alanda kaydettiği gelişmeyle nitelikli işgücüne duyduğu gereksinimle isteyerek işçi göçü alır, son olarak da Orta-Doğu ve Doğu Avrupa’da gelişen siyasal çalkantılar sonucu, farklı uluslardan gelen demokrasi savaşçılarına kapılarını açar. Farklı ülkelerden farklı gerekçelerle İsveç’e ve özellikle de Stockholm’e sığınan çok sayıda aydın, beklentilerini bulamaz; bunalım, yalnızlık, yabancılaşma ve özlem içinde yaşar. Bu bağlamda, Stockholm’e 12 Mart 1971 Muhtırası ardından giden Zülfü Livaneli ile 12 Eylül 1980 öncesinde giden Demir Özlü, *sürgün dönemi* olarak niteledikleri göçmen yıllarındaki bireysel duygu, düşünce ve özlemlerinin yanında, Stockholm’deki göçmen toplumun durumu ve sorunlarını yapıtlarına serpiştirirler. Livaneli, farklı kökenlere sahip göçmen topluluk etrafında Stockholm’ü daha çok sıkıntı veren hüzünlü bir kent olarak tanıtırken, Özlü’nün de hüzünlü olarak nitelendirdiği kent, göçmen sorunlarından çok entelektüel kimliğiyle doğup büyüdüğü İstanbul’a olan özlemini çağırıştırır. Ne var ki, her ikisinde de Stockholm zorunlu bir göçmen kentidir. Livaneli’nin yapıtının kişileri proletarya sınıfından veya en azından proleter sınıfın egemen olmasını isteyen tipler olmasına karşın, Özlü’nün kişileri sosyete çevrelerinde gezinen solcu aydınlardan oluşur. Çalışmamızın amacı, Özlü ve Livaneli’nin yazdıklarından hareketle, bir göçmen kenti olan Stockholm’ü ve orada yaşayan göçmen topluluğu mercek altına almaktır.

Anahtar Kelimeler: Askeri cunta; bunalım; demokrasi; göçmenlik; kimliksizleşme; yabancılaşma; yurt özlemi.

Giriş

Müzik dünyamızın ünlülerinden olmasının yanında çağdaş yazınımızın da bir yazarı olan Zülfü Livaneli ile hukuk alanında kendini yetiştirmiş olmasına karşın çok sayıda yapıta adını yazdıran yazarımız Demir Özlü’yü ortak noktalarda birleştiren iki şey var: Birincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde de yönetim biçimi, birey olma bilinci gibi bazı konuların üzerine gidip sorgulayıcı birer entelektüel olma istekleri; ikincisi, seçtikleri dünya görüşü çevresinde yaptıkları eylemlerin karşısında baskı, şiddet ve korku ile karşı

* Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: iatalay@nku.edu.tr.

karşıya kalıp, daha insancıl koşulların olduğu demokrat bir ülkeye sığınmak zorunda kalmaları. Hiç kuşku yok ki onların bir başka ülkeye sığınmaları yalnızca koşulların daha iyi olduğu bir ortamda gelecek kaygısı yaşamadan yaşam sürmek amacına yönelik değil, aynı zamanda 'var olma' sıkıntısı çeken aydın kimlikli birer birey olarak *varlıklarını* ortaya koyma amacına yöneliktir.

Her iki yazarın yaşamına büyük ölçüde yön veren, onları devlet kademelerinden dışlayıp cezalandıran 12 Mart 1971 Muhtırası, doymak bilmez anamalcı Amerikan dizgesinin dünyada sahip olduğu ezici egemenliğiyle, halkları ve devletleri savaştan savaşa sürüklediği ve yıkımlarına neden olduğu gerçeğinden hareketle, mal ve parayı değil, insan ve toplumun gönencini ön plana çıkaran dizgelerin savunuculuğunu üstlenip, *demokrat*, *sosyalist* ya da *devrimci* gibi niteleyicilerle kendilerini ifade eden coşkulu genç bireylerin ortaya koydukları ses getirici kimi eylemlerinin ardından, ülkenin tümüyle Sosyalist Bloka kayması endişesini taşıyan, statükonun korunmasından yana tavır koyan siyaset, bürokrat ve asker sınıfı temsilcilerinin gerçekleştirdiği demokratik olmayan bir uygulamadır.

Türkiye ölçeğinde, demokratik olmayan bir yöntemle ordunun ülke yönetimine el koyması, özellikle sol görüşlü çevrelerde geniş çaplı soruşturma, alıkoyma ve tutuklamalar sonucunu doğurur. Bir yandan toplumsal çalkantıların, korku ve dehşet olaylarının, öte yandan askeri yönetim baskılarının artması hem gençliğin kendine bir yön çizmeye yönelik planlar yapmasını, hem de ailelerin çocuklarını karmaşa ortamından uzaklaştırmak için bir şeyler düşünmesini gerektirir. Bu amaçla, gerek demokrasi uygulamasının en düzgün uygulandığı ülke olması, gerekse entelektüel bireylere kapısını açık tutması ve sağladığı sosyoekonomik koşullar nedeniyle ilk planda başvurulması ya da sığınılması gereken ülkelerin başına İsveç'i yerleştirir. Özellikle de yetmişli yıllarda sosyal demokrat çizgide başarılı bir siyasal yaşamı ve başbakanlık dönemi olan Olof Palme'nin İsveç'te uyguladığı sosyal politikalar, üzerinde baskı duyan sol görüşlü genç Türk aydınları için çekici bir etken olur. Öyle ki, küçük yerleşim yerlerinin kalkınmasına öncelik veren Palme siyaseti, büyük kentler yerine küçük yerleşim yerlerinde çalışmayı teşvik ederek, nüfusun büyük kentlere doluşmasının önüne geçmeyi hedefler. Nitekim çok sayıdaki işçi ve memurun büyük kentlerdeki evlerini boşaltarak kırsal kesime gitmesiyle, Stockholm sığınmacılar için konut sıkıntısı olmayan bir kent haline gelir.

Demir Özlü, 1962 yılında başlayan, dönemin siyasal rejiminin benimsemediği siyasal etkinlikler içinde yer aldığı gerekçesiyle, Hukuk Fakültesini bitirmesine karşın, 1967 yılında 'sakıncalı er' rütbesiyle Muş'ta yaptığı askerliğinin ardından, Türkiye'de 12 Mart 1971 Muhtıra dönemine tanık olur. Belli bir dönem askeri cuntanın şekillendirdiği geçici hükümetlerle yönetilen ülkede yeniden demokratik parlamenter düzene geçilmiş olsa da, parlamentoda çoğunluk elde edemeyen siyasi partilerin zoraki bir araya gelerek oluşturdukları pazarlıklar üzerine kurulmuş koalisyon hükümetleri döneminde siyasal yelpazedeki çeşitlilik ve çalkantılar durmadan artar. 1979 yılına gelindiğinde art arda

işlenen siyasi cinayetler, farklı dünya görüşüne sahip gençlerle birlikte birçok duyarlı aydına yönelir. Öldürülmek için sebep gereksizleşir. Öyle ki, katledilen aydınların cenaze törenlerine katılmak bile hedef haline gelmek için yeterli bir neden olur. Abdi İpekçi'nin ardından başka aydınların da öldürülmesiyle Özlü, 11 Aralık'ta altı aylığına, sonra da iki yıllığına eşi Lundström'ün kenti Stockholm'de yaşamaya karar verir (Özlü, 2001, s. 13). Kararı bir kaçış değil, bir süreligine uzaklaşmadır: “Bu tür değerlerini yitiren bir toplum kadar onurunu yitiren bir toplum olamazdı bence. Ama hemen belirtiyim ki, insan kendi toplumundan kaçarak bu alçalıştan kendini kurtaramaz; sadece kendini biraz mesafece ayırmış olur” (s. 11).

“Büyüme istemiyorum baba, büyüyen çocukları polisler vuruyorlar.” (Hamidi, 3 Ağustos 2012) diyerek büyümeyi öldürülmek olarak algılayan çocuğunun geleceğinden endişe duyan Özlü, yeni bir askeri darbenin eşliğinde 1979 yılında İsveç yolculuğuna çıkar. Bu yolculuk, 12 Eylül askerî yönetiminin yasalarıyla sürgüne dönüşür. Vatandaşlıktan çıkarılır ve ona içinde doğup büyüdüğü İstanbul ve Türkiye'ye dönüş yasaklanır.

On yıl boyunca Türkiye'ye dönemeyişleriyle ilgili olarak: “Zaman zaman dönüşün olanaksız olduğunu duyuyordum; kendimi sürgünde duyduğum zamanlar oldu. Ama öyle sanıyorum ki, yurttaşlıktan çıkarıldığımı öğrendiğim 10 Kasım 1986 tarihinden sonra, sürgünlüğü zaman zaman hissetsem de, dönüşün olanaksız olmadığını düşünmeye başladım. İnanır mısınız, asıl insana koyan sürgünlüğün acısı değil, ülkesinin demokrasiye ve özgürlüğe kavuşamamasının acısı!” (Özlü, 2001, s.18) der.

Özlü'nün başlangıçta siyasal koşulların zorlamasıyla gönüllü olarak başladığı sürgün uzadıkça, yazarın özlemleri gibi üretimi de artar. Bir ‘kent yazarı’ olarak nitelendirilen Özlü, onlarca roman, öykü ve anlatısında bir yandan yaşadığı kent Stockholm’ü anlatırken, bir yandan da özlemini duyduğu başta İstanbul gibi kentleri derinlemesine okurun gözünde canlandırır. Dikkatli bir bakışla, aslında İstanbul, Stockholm, Paris ve Berlin gibi kentlerin anlatılarında iç içe geçtiği, bunlarla ilgili birçok benzetme ve eğretilemelerde bulunduğu anlaşılır: “Kent yazarıyım. 20’li yaşlarımda başında çok Balzac okumuşumdur. İnsanlar kentleri yaratarak uygarlığa adım atmışlardır. Yaşadığı kent insanı biçimler. İşte böyle. Uygarlık –çeşitli düzeyleriyle– ancak kentlerde ortaya çıkar. Toplumsal özgürlük kentlerde ortaya çıkar.” (Zileli, 2012, s. 2).

Demir Özlü aynı zamanda olayları değil, durumları öyküler. Bu nedenle onun yapıtlarında olayların peşinden koşmak boşuna bir çabadır. Derinlemesine yaptığı betimlemeleriyle bir durum ya da ortamın ortaya çıkmasını sağlar. Binalar, kahveler, restoranlar, kadınlar ve içkiler yarattığı durumun nedeni ya da sonucudur. Öykülerinde betimlenen sokaklara ilişkin ayrıntılı bilgiler yan yana gelerek, durumları ve bireyleri çevreleyen yepyeni bir başka kente dönüşebilir. Kentler de bambaşka ülkelere (Sezer, 23 Mart 2012).

Özlü'nün tüm yaşamını şekillendiren zorunlu göçü ve onun kendisi üzerinde yarattığı derin etki, neredeyse tüm anlatılarında yer alsada, en çok İşte *Senin*

Hayatım'da öne çıkar. Yazar sanki sürgün yaşamının ne olduğunu ancak sürgün olan anlar, dercesine kendine yönelik *senli* bir anlatım kullanarak dışarıdan bir bakışla yaşamını öyküler. Bu bakışı ilkin, gitmenin hoşnutluğu ve zorunluluğu arasındaki ikircikli duruma, sonra da diğer sürgün durumlarına yönelir.

Zülfü Livaneli, Stockholm'e, 12 Mart Muhtırasından sonra kimi siyasi etkinlik ve eylemleri nedeniyle bir süre tutuklanmasının ardından birçok solcu demokrat dünya görüşüne sahip kişi gibi, ülkenin içinde bulunduğu koşullarda yaşanacak ülke olmadığı düşüncesinden hareketle, siyasi sığınmacı olarak gitmek zorunda kalır. Demir Özli kadar uzun sürmeyen Stockholm'deki yaşamı konusunda çok şey söyleyip yazmamış olan Livaneli, bu sürgün yıllarını bir anlamda müzik kariyeri için eğitim fırsatı olarak görür ve bu amaçla eğitim alır, çalışmalar gerçekleştirir. Koşulları ne olursa olsun, politik sürgünlüğün verdiği acı, ülkesinde karşılaştığı muameleden daha bir yaralayıcı gelir ona. Ülkesinden ve içinde doğduğu kültürden epeyce uzakta vatan özlemi ve yaşadığı topluma uyum çabası belleğinde izler bırakır.

Göçmen yaşamı süresince, yalnızlığını yenmek ve aydın bir kimlik edinmek amacıyla müzik uğraşının yanında bir kitap yazmaya çalışır. Kendisi gibi bir göçmen olan bir arkadaşının anlattıklarından hareketle yazdığı kitabını ancak ülkesine döndükten on yıllarca sonra tamamlama olanağı bulur. Kuşkusuz göçmen arkadaşının anlatıları yaşanmışlıkları kapsar. Zaten, arkadaşıyla yaptığı anlaşma gereği, yazdığı şeyler arkadaşının onayından geçerken, onun görüş ve düzeltmeleri kitabın ikinci bir anlatım düzlemini oluşturur. Bu sayede okur, *Stockholm sürgünlerinin* sahip oldukları koşulları daha gerçekçi bir biçimde algılar.

Livaneli, bu sürgün yıllarını doğrudan olmasa da, yazdığı *Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm* adlı romanında, roman kahramanı Sami Baran ile yaptıkları sözleşme çerçevesinde, sırf onun anlattıklarını aktarıyor gibi gözükse de, sözleşme gereği yazarın yazdıklarını okuyup, onlar hakkında değerlendirmelerde bulunan roman başkişisi Sami Baran'ın da kendi değerlendirmelerine ayrılmış bölümlerde değindiği gibi, kahramanın anlattıklarının dışına çıkarak, bir anlamda kendi yaşamından, gözlemlerinden ve deneyimlerinden kesitler sunar. Anlattığı şey, "İsveç'te yaşayan, yurtlarından siyasi fırtınalarla sürülmüş insanların ortak kaderi, uyumsuzlukları ve bunalımları"dır (Hızlan, 30 Haziran 2001). Hiç kuşku yok ki, yaşamının bir bölümünden yola çıkarak, olay ve kişileri kurmaca ortamda yeniden yaratır. İsveç'teki yaşantısı sırasında değişik ülkelerden gelen sığınmacıların sıkıntılarını gözlemler, kendi deneyimlerini de katarak, roman evreninde okura anlatır.

Vatan özleminin, sıra akla düşünce ortaya çıkan iç burukluğunun, ana dil dışında kendini yeterince ifade edememenin güçlüklerinin, yaşam koşullarının, toplumsal olanakların bol olduğu bir ülkede bile giderilemediği romanın farklı kişilerinde farklı boyutlarıyla sergilenir. Romanın başkişisi Sami Baran'ın sürgün yaşamının geçtiği zaman ve ortamlarda bir anlamda sürgünlüğün yapısı ortaya konulurken, ülke siyasetine yön veren kişilerin yanlış uygulamaları ve sonuçları romanın tartışma konuları içine yerleştirilir.

Roman anlatısı aslında tek bakış açısıyla iki düzlemde yapılmıştır. Birinci düzlemde, Sami'nin anlattıklarından hareketle kaleme alınan kendi sürgün yaşamının romanı, ikincisi de bizzat romanın başkişisi olan Sami tarafından düzeltilerek, eklemeler yapılmış hali. Her iki düzlemde de öykülenen Sami'nin yaşamı olmasına karşın, ikinci düzlemde 'ben' adıyla öykülemeyi yapan yazar değil, Sami'nin kendisidir. Öykü, Sami'nin Stockholm'deki sığınmacı dönemini içermekle birlikte, uzamsal ve zamansal olarak geriye sapımlar yapılarak Türkiye'deki 12 Mart 1971 öncesine, Sami'nin siyasetten uzak yaşantısına, Ankara'da ailesiyle yaşadığı döneme, İstanbul'daki öğrencilik yıllarına, Filiz'le arkadaş oluşlarının öyküsüne ve onu İsveç'e sürükleyen 12 Mart Muhtırası döneminde bir yol kontrolü sırasında *dur ibtarna* uymadığı gerekçesiyle ateş edip Filiz'in ölümüne neden olan asker ve sonrasında karşılaştığı işkence ve suçlamaları kabul etme baskılarına kadar uzanır. Yazarın ve Sami'nin iki düzlemde anlattığı şeyler, iç içe gelişen, zaman zaman birbirini destekleyen, kimi kez birbirine ters düşen, ancak önünde sonunda birbirini bütünüleyen iki metin ortaya çıkarırlar.

Sami Baran'ın gözünden Stockholm'e bakıldığında, ilerleyen sayfalarda ortaya çıkacak kişilerin bu kentte niçin bu derece bunalım ve boğuntu duyumsadıklarını anlaşıyor: "Oturduğu yerden dışarı bakınca görebildiği tek şey; fare rengi, kapanık, deşilmemiş bir cerahat duygusu veren sonsuz grilikti: Beton evler, sonra daha yüksek evler; kapalı ve alçalmış gökyüzü ile birleşip görebildiği her şeyi çimentolaştıran, geometrik asfalt yollarla bütünleştiren bir grilik kafesi. Sanki bunu abartmak istermiş gibi, evlerdeki pencereler ya sarı ya kırmızı ya da maviydi" (Livaneli, 2004, s.12).

Sığındıkları ülkede ne derece *başkabal* görüp, ülkelerinde yoksun oldukları yaşam koşullarından daha iyi yaşam koşullarına sahip olsalar da, sıcak bir iklim ve sıcak insani ilişkilerin olduğu bir ülkeden, Avrupa'nın kuzeyinde yer alan en soğuk ülkelerden birinde yaşamak zorunda kalmak onları derinden etkilemiştir. "(...) otuz iki yıldır oturduğum İsveç de bana çok şey öğretti. Burada yaşamın niteliği çok yüksektir, insana da rahat verirler. (...) Benim asıl sürgünlüğüm 85'te yurda dön çağrısıyla başlar, 89'da biter. 1979'dan 1990'a kadar olan süreç ise benim için gönüllü sürgünlüktü. Yurduma ilk defa İsveç pasaportuyla geldim (Hamidi, 3 Ağustos 2012, s. 12-13).

Yaşamak ediminin kaçınılmaz olarak bir uzam gerektirmesinden hareketle, iki aydınımızın uzam olarak Stockholm'e bakışlarını, Stockholm'ün kendilerine verdiklerini ya da kendilerinden aldıklarını, kentin onların gözünde simgeledikleri şeyleri irdelemek çalışmamızın özünü oluşturmaktadır. İki yazarın yapıtlarına yansıyan konuya ilişkin ifadelerde Stockholm, bir yandan her şeyin yolunda gittiği huzur veren bir kent, diğer yandan kişilerin ruh halini olumsuz etkileyen bunalıcı, iç karartıcı ve sıkıcı bir kent olarak yansıtılır.

İsveç toplumunda göç olgusu

Fransa, İngiltere, İspanya ve Portekiz gibi bir sömürge ülkesi olmayan İsveç, göç sorunuyla İkinci Dünya Savaşıyla geç dönemde karşılaşır. İlk göçmen dalgası, Rusya'nın Finlandiya'yı işgal etmesiyle İsveç'e yönelir. Bu ilk dalgayla gelen göçmenler, kültürel açıdan yakın bir ülkeden geldiği için, İsveç toplumunda herhangi bir travmanın oluşumuna yol açmaz. Ancak, 1950 ve sonrasında gerçekleşen göçler, göçmenliğin İsveç'te alışlagelmiş doğasını değiştirir. Önemli ekonomik bir büyüme içine giren İsveç, bu yıllarda daha fazla işgücüne gereksinim duyunca, Almanya, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'den göçmen kabul etmeye başlar. Bu dönemde gelen göçmenler, İsveç'in gönencine katkı sağlayanlar olarak tören ve çiçeklerle karşılanır. İsveç hükümetleri de göçmenleri İsveç toplumuyla tümüyle entegre etmeye yönelik uygulamalar yapar. Yetmişli yıllarda ekonomik büyümenin yavaşlamasıyla, göçmen politikalarındaki değişiklik gereği işgücü mülteciliği yerine ailesel mültecilik ve siyasi mültecilik desteklenir, zira altmışlı yıllar sonunda iktidara gelen siyasiler, dünyada demokrasiyi, insan haklarını, dünya barışı ve uluslararası işbirliğini savunurlar ve İsveç'i bu alanda model ülke yapmak isterler. Bunun sonucunda Latin Amerika, Orta Avrupa, İran, Irak, Türkiye, Etiyopya, Vietnam ve hatta Japonya gibi ülkelerden çok sayıda siyasi sığınmacıya İsveç kapılarını açar. 1975 yılından itibaren, göçmenleri asimile etmek yerine, onların yabancı kültür ve kimliklerine saygı politikası geliştirilir. Bu sayede yavaş yavaş çok kültürlü bir İsveç'e yol açılmış olur. Buna göre, İsveç'in göçmen siyaseti haklarda eşitlik, kültürel seçim yapma özgürlüğü, işbirliği ve dayanışma ilkelerine dayanır (Bergmann, 2009). Kültürel seçim yapma özgürlüğü, göçmenlerin ister İsveç dil ve kültürünü, isterlerse kendi dil ve kültürlerini benimseyebilecekleri esasını öngörür. Bu bağlamda 1976 yılından başlayarak okullarda göçmen çocuklarına anne-babalarının dilini öğrenme hakkı tanınır (Jederlund, 1998).

Göçmen politikalarındaki bu değişiklik, 1980'li yıllarda ülkeye gelen 400.000 yeni göçmenle kendini gösterir. Sığınmacı merkezlerinin sayısı artırılır ve barınma taleplerinin değerlendirilmesi daha uzun bir süreçte gerçekleşir hale gelir. 1990'lı yıllardaki Doğu Avrupa ve Orta Doğu'daki gelişmeler yüzünden yeni yoğun bir göçmen dalgasıyla karşılaşan İsveç, artık göçmenliği siyasi düzlemde tartışan bir ülke haline gelir (Runblom, 1998, 35-68).

İsveç'te konut, genele açık merkezlere kayıt yaptıran kişinin kökenine bakılmaksızın tahsis edilir. Ancak yetkili makamlar, kendilerine bir talep yapılmadığı sürece kişileri bir konuta yerleştirmek gibi bir zorunluluğa sahip değildir.

Günümüzde İsveç nüfusunu % 10'nu oluşturan göçmenler, tüm İsveçliler gibi, siyasi platformda kendilerini ifade etme hakkına sahiptirler. Yerel seçimlere seçmen ve seçilen olarak katılan ve askerliğini İsveç'te yapan kişiler, siyasi partilere üye olup milletvekili seçilebilirler.

Özetle, günümüzde İsveç'in iyi niyetli siyasetine karşın, kültürel ve dinsel kökenlerini korumaktan yana seçim yapan çok sayıdaki göçmen, her geçen gün büyüyen bir kültür çatışma, bir dışlama ve ötekileştirme sorununun parçası olmaktadır.

Livaneli ve Özlü'nün gözüyle Stockholm

Stockholm, Livaneli'nin yapıtında şehrin cadde ve sokakları, eğlence yerleri, meydanı, bulvarı, faklı toplumsal tabakadan insanların uzamı biçiminde ayrıntılarıyla betimlenmez. Betimlemeler daha çok romanın başkişisi Sami Baran'ın bulunduğu ya da ilintili olduğu uzamlar ölçeğinde yapılır. Genellikle şehrin dış alanları, göller, kanallar, kenar mahallelerden, öğrenci ve göçmen barınma evlerinden söz edilir. Karanlık ormanların içinden kıvrıla kıvrıla giden buzlu yollardan; sedir, çam, köknar ve kayın ağaçlarından oluşan ormanlardan; göller ve ormanların oluşturduğu hoş manzaradan (Livaneli, 2004, s.11); geometrik, dar, beton yollardan (s.12); Sergelstrorg gibi geometrik biçimlere bölünmüş parklardan, ıslak, yapışkan ve soğuk havasından (s. 13); öğrenci mahallesindeki evler, rengârenk pencereler, (s. 14); Metrolar, yürüyen merdivenler, porno ilanları ve makine şakırtılarından (s.16); az da olsa alttan ısıtmalı Biblioteksgakan Caddesindeki, sinema, butik, pastane gibi gözde uzamlardan (s. 189); kırmızı ufuklu, kar ve güneşin birleşmesiyle unutulmaz görüntülerin ortaya çıktığı Stockholm'den (s. 141); evin içine dolan kırmızı kuzey göğünden (s. 43) gibi hoş görünümünden söz eder.

Stockholm'un güzel yanlarının yanında çirkinlikleri ve pisliğini de sergilemekten kaçınmaz. Teneke kutular, bira şişeleri, çikolata kâğıtları, köpek pislikleri, prezervatifler, kâğıt mendiller, muz kabukları, patates püreleri ve sarhoş kusmuşlarının oluşturduğu pisliklerden (s. 152) İsveç genelinde uzam ve kurumlarına egemen olan temizlik, yalınlık ve özenin Stockholm kent merkezinde görülmediğine (s. 155), hatta kent merkezindeki pisliğin tiksinti (s. 29) uyandırdığına değinir.

Belli durumların anlatısı içinde Stockholm kişilerinin fiziksel ve ruhsal betimlemelerine de yer verilir. Günde birkaç saat puslu bir aydınlık sunan (s. 192), onun dışında sürekli karanlık ve soğuk olan bir iklimde sabahları işe giderken karanlık, işten çıkarırken yine karanlık olan hava yüzünden insanların renklerinin soluk, suratlarının asık olduğu (s. 124), sokaklarda Sosis-patates püresi-tatlı hardal bulaşığıyla birbirinin dudaklarını emen çok sayıda sivilceli gençler (s. 16) olduğu saptamasını yapar.

Mevsimlerden ve onlarla bağlantılı aydınlık-karanlık zıtlıklarından ve soğuktan çokça söz edilir. Yer altındaki metro ile yer üstünün karanlığı, Yaşar Kemal'in deyimiyle bir uzay istasyonu kadar uzak ve garip buldukları iklimde kıvrılan, acı çeken, kıskanan, öç alma hayalleri kuran insanlar (Livaneli, 2004, Arka Kapak) üzerindeki iklim etkileri uzun uzun öykülenir. Sürekli yağın kara, üşüyen insan portrelerine (s.20), dondurucu soğukta kış uykusuna yatan doğaya (s. 15), keskin ayaz ve tipinin bolca gözüktüğü Ocak ayına, soğuğu daha da soğuk yapan gri beton yapılaşmasına (s. 192) yer verilir.

Özlu, uzun yıllarını geçirdiği Stockholm'ü yine de bir yabancı kent (Özlu, 1991, s.30), Venedik'i çağrıştırarak, kuzeyin kanallı kenti olarak adlandırır. (Özlu, 1991, s.7) Gençlik yıllarında dağarcığına işlediği İstanbul kentini anıştırması için Stockholm'ü simgesel olarak kullanır. Bir anlamda gördüğüyle görünmeyeni, uzakta kalanı anlatmak ister. Hafızasına kazınan kentler dışında Özlu'nün kendisi gibi hiçbir kent aynı kalmaz; "Saniyordun ki geçmiş sana dönecekti. Oysa sana dönecek hiçbir şey yoktu artık; bu tenhalık, bu terk edilmişlikten başka. Kent belirsiz bir değişim içinde yüzerken sen de bir yerde bırakılmıştın. Yeni yetişen kuşaklarla da bir iletişimin olmayacaktı. Çünkü onlar bunu bilecekti; seni çevreleyen dünyayı değil. O dünya yok artık." (Özlu, 2015, s. 80)

Kimi kez betimlediği kentlerde bir düşsellik içindedir. İnsan, bir yandan onun betimlediği kentte dinginlik duyumsarken, bir yandan da dinmek bilmez bir özlemin burukluğunu yaşar. İşte bu burukluk bir başka yapıtı olan *Stockholm Öyküleri*'ne yansır. Öykülerinde olay yok gibidir, ya da silikleşmiş bir öykü, daha doğrusu durum vardır. Bu durum aslında Özlu'nün yaşamından başka bir şey değildir (Özlu, 1989, Arka Kapak).

Aslında tek başına ruhu olmayan Stockholm'ü değil, ona ruh veren, özlem duyan, huzur/huzursuzluk, sıkıntı/sıkıntısız, bunalan/rahat insanlarla birlikte anlatır kentleri. Kentlerin ve içinde yaşayan insanların sözcüsü olur, kimi zaman kendi ağzından, kimi zaman kişileri aracılığıyla yapar öykülemesini. 1979'dan sonra 32 yıl yaşamak durumunda kaldığı Stockholm'de kendisi gibi sürgünlerle dolaştırır bizleri kent sokaklarında, göl manzaralarında. Kimi zaman kişilerin boğuntularından, özlemlerinden söz eder, kimi zaman huzur veren ortam ve zevklerinden.

Özlu de, Livaneli gibi, Stockholm'ü biraz abartarak 'güneş doğmayan karanlık ülke' olarak adlandırırken zamanı, alışageldiği anlamda zamansızlığına, Stockholm'ün sanki dünyanın tepesinde olduğuna, gece ve gündüzün farklı anlam ve içeriğe sahip olduğuna, yaz mevsiminin ancak tatlı bir bahar olarak algılanışına, mevsimler ve ışıkların kısa zaman dilimleri içerisinde yer değiştirdiğine, özellikle kış mevsiminde kuzeyin dondurucu soğuşuna, yazın açık bir gökyüzünde bile Kutup yıldızından başka yıldızın görülmediğinedikkat çekerek anlatımını gerçekleştirir (TRT Belgeseli, 2010).

Özlu; Stockholm'ü, pek çok aydının yaşadığı kent olmasından, gönenç toplumunun bir parçası olmasından, barındırdığı aydınlara değer verilmesinden, herkesin eşit haklara sahip olmasından, çalışmak isteyene her türlü olanağın sunulmasından dolayı överken, göç dalgaları sonucu sayıları oldukça artan göçmenlere karşı İsveçlilerin *karakaşa* ifadesiyle yaptıkları aşağılamalara ve yabancı olarak nitelendirmelerine üzüntüyle yer verir. Aynı ifade, Livaneli'nin yapıtında da yer alır. Özlu, otuz yılı aşan göçmenliğinde İsveç'te kalmayı Stockholm'ün ya da geniş ölçekte İsveç'in daha geniş olanaklara sahip olmasından değil, çoğunlukla durağan bir siyasi durumu olmayan anavatan yüzündendir.

Demir Özlü'nün, başlangıçta bir süreliğine oturmayı planladığı, ardından Türkiye'deki siyasi gelişmelerin olumsuz yöne gitmesinden kaynaklanan kaygı ile İsveç vatandaşlığını almadan oradan dönmeye karar verdiği, sonrasında vatandaşlıktan çıkarılarak zorunlu sürgüne zorlandığı, Stockholm'ü ile Livaneli'nin roman kahramanının ağzından bizlere aktardığı Stockholm, özde aynı olsa da, dönem ve bakış açıları açısından farklılık gösterir.

Herkese şirin gözükmeye çalıştığı Türkiye'deki *köpeklik yıllarının* ardından, siyasal bağlantılı bir yıkımla karşılaşarak Stockholm'e gelmesiyle birlikte, *kedi Sirkiti gibi yaşamaya* karar veren Livaneli'nin roman kişisi Sami Baran, aslında yazar Livaneli'ye göçmen olmanın zorluklarını, sıkıntı ve bunalımlarını aktaran, onun merak ettiklerine sözcülük eden kişidir.

Yazar Livaneli'nin, aslına sadık kalma koşuluyla Sami Baran'la yaptığı anlaşma gereği, anlattıklarından hareketle yazdığı şeyler, Demir Özlü'nün yapıtlarında olduğu gibi olaylar değil, durumlardır. Bu durumlar da tümüyle Sami Baran ekseninde var olan Stockholm'deki göçmenlerin tutum ve durumlarıdır.

Demir Özlü de, yazınsal kariyeri süresince kaleme aldığı yapıtlarında olaylardan çok durumları anlatır. Onda olayın önemi yoktur. Sokağın bir ayrıntısı, kafedeki bir masa ve etrafında oturan insanlar onun için daha önemlidir. Bu nedenle, özellikle ilk yıllarında yazdığı öykü ve kitaplarında Stockholm'den, içinde farklı koşul ve durumları barındıran bir kent ve İstanbul'a hep göndermelerde bulunan bir kent olarak söz eder. Zaman zaman Stockholm'de yaşayan farklı kökenli insanlardan söz ederken bile İstanbul'un çok kültürlülüğünü anırtır. İstanbul'dan uzak kalmak onda hüznü doğurur ve *Stockholm Öyküleri* gibi yapıtlarında Stockholm'de olmanın hüznünü yansıtır. Stockholm için benzer bir hüznü Livaneli: "Göl kenarındaki ev: Hüznünlü çamlar, sazlıklar, renk renk ördekler... Her kenarında kasvet sezilirdi." (Livaneli, 2004, s.38) diye dilendirir.

Özlü'nün öykülerindeki anlatıcıyla ilgili olarak Ferit Edgü: "Sait Faik'in birçok öyküsünde olduğu gibi, Demir'in öykülerindeki *ben*, yazarın kendisidir. Gerçeklik ve kurmaca bu öykülerde iç içe gelişir" der (Özlü, 2003, s.16). Anlatısının neredeyse tamamına egemen olan uzamsal anlatımlar oldukça belirgindir Özlü'nün öykülerinde. Okur, nasıl bir atmosferde olduğunu, hangi havayı soluduğunu bilir.

Özlü'de kentler ve sokaklar sürgün yazınının ana izleğini oluşturur. İnsanın hafızasından çıkmayan, düşüncesini biçimlendiren kentler neredeyse tüm uzamlarıyla dile gelip konuşacak izlenimi bırakır okurun dimağında. Öyle ki, Özlü'nün yapıtlarını okuduktan sonra insanın sokaklara, caddelere çıkışı, hiç dikkat çekmeden her gün yanından geçilen uzamları gezesi, çılgınca bir uzamdan diğerine dolanası gelir. Özlü, bir ruha sahip olan kentlerin gezginidir. Farklılıklar olsa da, her kent bir ruha sahiptir ona göre. Ve kentlerin ruhunu oluşturan insan unsurunu karşıtlıkları ve algılanabilir gerçekliğiyle bir parçası olduğu uzamdan çekip almadan, bilinçli bir düşünceyle yansıtır öykülerine.

Özlu, özellikle gençlik yıllarında düşüncelerinden oldukça etkilendiğini belirttiği Jean-Paul Sartre'ın *Varlık ve Hiçlik* adlı yapıtından yaptığı, "bir varlıktır bilinç, varlığının hiçliğinin bilincinde olan bir varlık" alıntısıyla, kendine göre de bilince bir tanım getirerek: "Bilinci ayakta tutan, aydınlanan 'cogito'nun düşünsel sağlamlığıdır, ama olgusalılık içinde kendini duyan bir bilinçtir bu: 'Oradayım ve şimdi oradayım'" der (Özlu, 1997, s.23). Yani, ona göre bir yerde bilinçli olarak bulunma hali de varlığın ve varoluşun göstergesidir.

Hem Livaneli'nin hem de Özlu'nün anlatılarında Stockholm büyük ve sessiz bir şehir olarak betimlenir. Livaneli'de bu sessizlik: "Çamaşırhaneye giden birkaç kadından, bir de küçük bebeklerini hava almaya çıkaranlardan başka hiç kimse görülmezdi ortalıkta. Çünkü herkes çalışıyordu." (Livaneli, 2004, s.12) sözleriyle aktarılırken, Özlu'nün oturduğu yer daha sessiz, tek tük insanların geçtiği bir uzam olarak tanıılır:

"Yüzü kırmızıya boyalı bir apartmanın dördüncü katıydı bu ve odanın penceresi, boş kumluk bir arlıya, kırmızı ya da mavi boyayla boyanmış madeni kaplı öteki yapıların çatılarına bakıyordu. Orda hiç kimseyi görmüyordum. Kuzeyin insansızlığı. Derin ıssızlık. Kentin ortasındaki ıssızlık. Seni kendine çeken yalnzılık. Görünen buydu işte" (Özlu, 2001, s. 18).

Her iki yazarın gözünde Stockholm, Venedik'e benzer. Neredeyse Venedik gibi yüzen bir kenttir Stockholm. Kentin eski kesimi Gamla Stan'ın, geçmişte olduğu gibi güzelliğini, zarafetini ve estetik görünümünü koruduğu söylenirken, yeni kentin eskinin ruhuyla uyum içinde olduğuna, genel karaktere ve görüntüye aykırılıklar oluşturmadığına dikkat çekilir.

Haziran-Temmuz ayları Stockholm'ün bahar havasındaki en hoş mevsimi olarak betimlenirken, kış aylarının da eğlencelerine, buz sporlarının çekiciliğine, tiyatro gibi eğlence uzamlarına yer verilir. Özlu, belki de kendi sürgünlüğünden çok, mevsimlerden uzak kaldığına hayıflanır: "Tabii sonuçta sürgün iklimlerdir, diyorum. Sürgünü çok soyutlarsak, sürgünlük durumunu, en çok eleğin üzerinde iklimler kalır. İstanbul'daki başka Stockholm'deki başka"(Zileli, Mayıs 2012). Kentler gibi, Stockholm'ün iklimlerini vatanının iklimleriyle kıyaslar.

Livaneli, İsveç'in göçmen politikasında ayrımcılık olmamasına defalarca vurgu yaparak, uygulamaların her zaman için yasa ve düzenlemelerle paralellik göstermediğinden hareketle, Stockholm'deki mültecilerin sosyo-ekonomik koşullarına değinir, gerek yeterli dil bilmeyişlerinden, gerek altyapısal eğitim eksikliklerinden göçmenlerin istenilen niteliklerde iş sahibi olamadıklarını, başkışisi Sami Baran'ın, arada bir saati 40 Kron karşılığında çöp kamyonu kullandığını, Sosyal Yardım Bürolarının mülteci fonlarından geçindiğini (Livaneli, 2004, s. 11), kimilerinin meslek edinme eğitimi için gittikleri tornacılık okulundan sonra gece on ikiye kadar lokantada bulaşıklık yapmak zorunda kaldıklarını (s. 127), göçmenler için bulaşık ya da temizlikçilikten başka yapacak işin olmadığını (s. 171) okura aktarır.

12 Aralık 1989'a kadar süren olan gönüllü bir sürgünlüğe döneminde Özlü, *Stockholm Öyküleri* adlı kitabında yer alan öyküleri kaleme alır. Öykülerinden oluşan kitabını kendisi gibi kuşağının değerli bir yazarı olan ve *yazıyı daba az sözcüklere indiren* (Özlü, 2007, s. 179) Ferit Edgü'ye ithaf eder. Özlü ve Edgü'nün yıllardır devam eden sıkı dostluğunu "İki Arkadaş" öyküsünde belirgin biçimde görmek olasıdır. *Maldoror'un Şarkıları*'nda olduğu gibi gençlik yıllarından başlayarak kendi izlerinin ardında, sırtlarında kendi diktikleri harmanleriyle başları öne eğik, biri Pera'da öteki Stockholm sokaklarında dolaşırlar, *elle tutulamaz bir yalnızlığın Robinsonları* (Özlü, 2007, s. 180) olduklarını düşünmezler bile...

Göçmenlerin kimlik arayışı

Geldikleri ülkelerde, şu ya da bu şekilde bir kimliğe ve toplumsal bir sınıfa ait olan mülteciler, yaşadıkları Stockholm'deki kimliği, kişiliği, yüzü silinmiş, hepsi birbirine benzetilmiş milyonlarca mülteci gibi yaşamak (Livaneli, 2004, s. 206) zorunda bırakılmış insan kalabalığından başka bir şey değillerdir. Onları toplumsal sınıflar içine yerleştirecek iş ve bağlantıları yoktur. Bu nedenle, mültecilerin neredeyse tamamı, sahip olamadıkları yeni kimlikleri yerine, gelmiş oldukları ülkedeki kimlikleriyle, eylem ve toplumsal konumlarıyla yaşamaya, başkalarıyla olan ilişkilerini düzenleye çalışırlar.

Mülteci olarak geldikleri ülkede kullandıkları adlar da çoğu kez gerçek adları değildir. Hatta kişilerde kimliklerini, geçmişlerini hatırlamak, onları savurarak *dünyanın tepesine* kadar götürmenin hangi olaylar olduğu konusunda zaman zaman bellek yitimi yaşarlar (Özlü, 1990, s. 65).

Geçmişin pişmanlıkları yine geçmiş kimliklerinin yeniden şekillenmesine katkı sağlar. Örneğin Sami Baran, hep başkalarına yaranmak olarak nitelendirildiği köpek gibi yaşamaktan vazgeçip, uzak, denetimli ve soğukkanlı yaşam olarak gördüğü kedi gibi yaşamaya karar verir (s. 31).

Demir Özlü'nün yapıtlarında kimlik sorunu kendi yaşadıklarından hareketle yer alır. Onda da takma adlara dikkat çekilir (Özlü, 1990, s. 29). İsveç'e göçtüğü dönemdeki yasalar gereği kısa bir süre sonrasında İsveç vatandaşlığını almayı umarken, yasalardan yapılan değişikliklerden etkilenir ve uzun süre İsveç yurttaşlığına geçemez, hatta Türk vatandaşlığından çıkarılmasıyla *vatansız* konumuna düşen yazarın bu bağlamdaki duygu, düşünce ve hüznü anlatılarına yansır:

"1985'te yurda dön çağrısı yapıldı. Ben tabii hiç aldırmadım. Aradan bir sene geçti. 1986'da konsolosluktan bir belge geldi, vatandaşlıktan çıkarıldığıma dair. "Türkiye'deki mal varlığımızı devlete bağışladığımızı dair olumlu muvafakatımızı bildirin bize." diyordu. Aldırmadım, karım İsveçli olduğu için ben üç sene sonra yani 82'de İsveç vatandaşı olabildim, ama 86'da hâlâ İsveç vatandaşı değildim. İsveç'te taahhütlü mektup geldiği zaman sizce, kimlikle gidip alırsınız, ben pasaportumla gidiyordum bana gelen mektupları, paketleri almaya. İsveçli kimliğim yoktu.

Vatanıma o kadar bağlıydım. Haymatlos¹ olmayı tercih ettim” (Hamidi, 3 Ağustos 2012, s. 12-13).

Özlü, kapitalizmin 1989 yılından sonra daha geniş ve tutkulu yayılımıyla ortaya çıkan ‘küreselleşme’ olgusuna bağlı olarak, bireyin anamalla ilişkileri düzleminde daha çok ön plana çıkmasını, buna koşut olarak kültürel düzlemde yüzeysizleştirilmesini göstermeye çalışır kimi anlatılarında. Anlatılarında, popüler bir kültürle karşı karşıya kalan bireyin kimlik arayışına üstü kapalı olarak sıkça yer verir. Kendi kimliğini ve varlığını koruyabilmek için yazarak kendine sahip çıkma eylemini gerçekleştirir (Özlü, 1991a, s. 13).

Yabancılaşma, yalnızlık ve hiçlik

Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm'de bir ülkede yabancıya bakışın, o insanın bir türlü toplumda kabul görmeyişinin, hep bir yabancılaşmayı yaşamamanın örnekleri etkileyici bir biçimde sunulur. Gerek roman başkişisinin kendisi hakkında yazar/anlatıcının öykülediği şeylerde, gerekse başkişisinin kendisi hakkında söylenenlere getirdiği yorumlarda, dışlanma ve yabancı olarak görülme duygusu açıkça okura aktarılır.

İsveç'in ilk olarak göçmen kabul ettiği yıllarda demokrasi savaşçısı olarak görülen mülteciler, zamanla sayıları aşırı ölçüde artan yabancı insanlara dönüşüp, İsveçlilerin nefret ettikleri kişiler olurlar (Livaneli, 2004, s.134). Sistemlerini sömürdüklerine inandıkları *hilekâr* ve *kötü niyetli yabancılardan* sıkılırlar. (s. 32) Mülteciler bir süre sonra *karakafalı*, *kavgacı*, *kirli yabancılar* (s.134) diye adlandırılırlar. Yaşadıkları toplumda hakaretlerle karşılaşır (s. 13). Barbarlar olarak görülür (s. 47) ve hepsinden öte, İsveçliler “düşmanla aynı kimliği paylaşmak” (s. 180) zorunda kaldıklarını dillendirirler.

Tarihte ünlü bir İsveç kralını Osmanlı Hanedanlığının belli bir süre sarayda konuk etmesine ve o dönemde İsveçlilerle iyi ilişkiler kurulduğuna dikkat çekilmesine karşın, özellikle, Avrupa tarihine egemen olan din savaşlarında en büyük sorumlu olarak görülen Osmanlı göz önünde bulunduran İsveçlilerin Türkleri bir bütün olarak barbar ve uzak durulması gereken kişiler olarak gördüklerinin, onlara göre iyi Türk- kötü Türk ayırımı yapılmadığının, tüm Türklerin aynı kefeye konularak, *kötü* sıfatıyla nitelendiklerinin altı çizilir (s. 180). Öyle ki, Türkleri İsveç'e getiren trenin adı *Sarımsak Treni*dir ve bu ifade aşağılama, dışlama ve yabancılaştırma içerir.

Özlü, göçmen toplumun yabancı olarak görülmesinden kaynaklanan intihar yoluyla ölümlerden veya yalnızlığa itilmek olgusundan söz eder (Özlü, 1991b, s. 12). Ailesi Stockholm'de yaşayan bir göçmen olarak yalnızlık duygusunu bastırmamasına (Özlü, 1991a, s. 30) ve içine düştüğü ‘hiçlik’ korkusuna (Özlü, 1991b, s. 64) dikkat çeker. Ona göre bu yaban diyarda ya da başka yerde ölmek, tümüyle hiç olmaktır. Zamanın akışıyla kendinin de bunalım ve hiçliğe doğru çekildiğini

¹Almanca *Heimatlos* sözcüğünden gelen, *vatansız* ve vatansızlara verilen kimlik belgesi anlamında kullanılan sözcük. Bu belgeye sahip olanların kişisel statüsü daimi ikametgâhının ait ülkenin kanununa, ikametgâhi yoksa oturduğu ülkenin kanununa göre düzenlenir.

itiraf eder. (Özlu, 1991b, s. 66) Vatanından ayrı olmayı da (Özlu, 1990, s. 54), ayrılık ve uzak düşmüşlükleri de yalnızlık olarak niteler (Özlu, 1991a, s. 29). Göçmenler için ülkesinden uzakta acılar çekmek, unutulmuşluk, yalnızlık (Livaneli, 2004, s. 130) olarak dışa vurur.

İletişim güçlüğü ve buna bağlı sıkıntılar, göçmenlerin ülkeye girdiği daha ilk andan başlayarak kendini gösterir. Alışlagelmişin dışındaki telefon ve rehber sistemi (s. 14), polis merkezinde sorulan soruları anlamamak, el işaretleriyle anlaşmaya çalışmak, yanlış yorumlamak (s. 18) ilk iletişim güçlüklere olarak sunulurken, sonrasında yaşanan yalnızlık yüzünden ne kadar gazete varsa toplanıp, hepsinin satırı satırına okunması ve olan bitenler hakkında bir anlam çıkarmaya çalışılması açıklıklarla anlatılır (s. 15). İletişim güçlüğü yüzünden olacak ki, anadilde derdini anlatmanın, ana dilde bir başka kişiyle sohbetin yapılması doyumsuz bir zevk olarak gösterilir (s. 168).

Özellikle Livaneli'nin kişilerinde farklı kültürlerden gelen kişilerin, yaşadıkları toplum kültüründe karşılaştıkları bazı konular onların kültürel düzemde bocalamalarına ve şok yaşamalarına neden olur. Geldikleri toplumda tabu olan birçok şeyin serbestçe yapılması gerçeğiyle karşılaşan özellikle Müslüman toplumlardan gelen mülteciler, şaşkınlığına düşerek, alışageldikleri baskıcı toplum yapısından kurtulup, tümüyle kendi başına yaşama içgüdüleriyle yaşamlarını çok farklı bir biçimde şekillendirmeye çalışırlar. Çoğu kez muhafazakârlık ve tümüyle özgürlük arasında dengeyi oluşturamadıkları için hem geldiği grubun, hem de parçası olmak istedikleri yeni toplumun yabancı ve dışlanmış olurlar (s. 44).

Yemek kültürü konusunda bile karşılaştıkları farklılıklar onlarda şaşkınlığa yol açar. "Çiğ balık, sarı bir sos ve şekerli bir ekmekten oluşan bir yemeğe" (s. 18) ya da zeytinin içki yanında yenilmesine, beyin ve kan pudingini sofralarında görmeye (s. 62) alışkın değillerdir. Bunlara alışmak isteseler de damak tatları buna izin vermez.

Bunalım

Demir Özlu'nün öykülerinde genelde bunaltılı, umutsuz, kendini sorgulayan, yabancılaşmış bireyi buluruz. Ne var ki bu birey içinde bulunduğu koşulların ayırda olan, yakın geçmişinde yaşadığı olayların ağırlığı altında kimi kez ezilen, kimi kez dirilen bir bilinci de simgeler. Örneğin, Konyaklar adlı öyküsünde:

"... acı çeken bilinç çoktu, bilinç bunları biliyor, onların mutsuzluğunu duyuyordu; bilinç, acı çeken dostlarının yüreğini biliyordu, onun için mutsuzlanıyordu, şimdi serin havanın içinde akep duruyor, bükülüyor, yükseliyor, özgür boşluklara çıkıyordu; bilinç, acı çeken bilinçlerin yaşamının, çok sert ama çok mutlu olduğunu biliyordu; bilinç bu yüzden mutluluk duyuyordu; çünkü öteki acı çeken bilinç sıkıştırılıyor, hıza akeyordu, ama yürek çözülüyordu, o zaman öteki bilinçler de mutlu oluyorlardı; bilinç o kadar mutlu oluyordu ki, mutluluğunun kendi içinden başka bir yerde olmadığını biliyordu, bilinç, kendi inancı içinde mutlu oluyor, mutluluğunun kendi olduğu yerde, kendi durumunun algısında olduğunu biliyordu." der (Özlu, 2004, s. 79).

Bilinçli bir birey olma, aynı zamanda kişinin kendi sorumluluğunu üstlenip, bireyselleşme anlamına gelir. Bunalım, bilinçlenmenin göstergesi, varlığın işaretidir. Bilinçli bir seçim olan varlık da özgürlüğü doğurur. Ancak Özlu anlatılarında yer alan kişileri özgürlük düzeyine kadar getirmez. Bu konuya ilişkin kendisi de şöyle der: “Varoluş felsefelerinde bireyleşme, bunaltı, özgürlük hemen sorumluluğu getirir. Ben bunu yaşamımda, toplum içinde aldığım tavırlarla, bağışlanmalarımınla gösterdim. Öykülerimde değil. Öykülerde göstermeye kalkışmak, hemen ‘güdümlü edebiyatı’ getirirdi. Diyeceğim ‘olumlu tip’ hemen ortaya çıkardı (...)” (Zileli, Demir Özlu’yle Söyleşi, Mayıs 2012, s. 2).

Öteki Günler Gibi Bir Gün ile *Aşk ve Poster*'de belirgin biçimde gördüğümüz toplumsal duyarlılık *Stockholm Öyküleri*'nde yerini sürgünlük, yabancılaşma ve yalnızlık izleklerine bırakır. Stockholm'de geçen öykülerin yanı sıra Batı Avrupa'nın birçok kentine yaptığı yolculukları anlatırken Özlu, bir yandan da kendi içsel dünyasına yolculuk yapmaktadır. Kuşkusuz bu yolculuğu, hafızasında ve anılarında, sürekli canlanan eski İstanbul'un denize açılan sokaklarında sürgün edilmişliğin verdiği bunalımla yaptığı düşsel bir yolculuktur (Özlu, 1995, s. 18).

Özlu'nün kişileri gibi, Livaneli'nin kişileri de genelde bilinçlenmiş, bireyselleşme aşamasında olan bunaltılı kişilerdir. Sami Baran, yakın geçmişinde yaşadığı travmayla İsveç'e sığınmış, yaşadığı kentte olayların ve durumların farkındalığında olan, başkalarının yönlendirmesiyle yaşamaktan ya da seçim yapmaksızın yaşamaktan vazgeçip, ‘bir kedi gibi yaşamaya’ karar veren kişidir.

Sami, göçmen olarak bulunduğu Stockholm'de yaşadığı bunalımla her geçen gün ruhsal çöküntüye doğru sürüklenir. “Bazen yüreği sıkışıp, derttop olup boğazına kadar yükseliyor ve nefes almasını engelleyecek bir yoğunluğa erişiyordu. Sanki bir an daha geçerse patlayacakmış gibi hissediyordu kendini, sanki bir yanardağ oturuyordu göğsüne. Bir iç çöküntüsüydü bu. (...)” (Livaneli, 2004, ss. 11-12) Kimi zaman kullandığı Volvo marka aracıyla, kıvrıla kıvrıla giden karlı ve buzlu orman yollarında kendini tehlikeye atarak, süratle yol alarak bunalımının üstesinden gelmeye çalışır: “(...) Şehir içinde park yerleri pahalı olduğu için kullanamıyordu ama o garip sıkıntı yüreğini kemirmeye başladığında atlayıp şehir dışına çıkması ve ormanlar, göller arasında delice sürmesi için birebirdi”(s. 11). Hızlı araç kullanırken akıp giden doğa manzarasıyla birlikte rahatladığını duyumsarken, yol ortasında kocaman bir geyiği çarptığı sanrısını görür (s. 21).

Şehrin mimarisinde karşısına çıkan gri renk bile onu bunaltır: “Oturduğu yerden dışarı bakınca görebildiği tek şey, fare rengi, kapanık, deşilmemiş bir cehalet duygusu veren sonsuz grilikti: (s. 12) Beton evler, sonra daha yüksek evler, kapalı ve alçalmış gökyüzüyle birleşip görebildiği her şeyi çimentolaştıran, geometrik asfalt yollarla bütünleştiren bir grilik kafesi. (...)” (s. 12) Ancak etrafını çevreleyen bu bunalım rengi aslında iklimden kaynaklıdır. Yılın büyük bir bölümünde gökyüzünün gri oluşu, maviye ve sığaça özlem bıkkınlık ve bunalım yaratma ölçüsündedir.

Beş yıldır bu şehirde mülteci olarak yaşayan Sami Baran bir ruh hastasıdır, çünkü ülkesinde, Türkiye’de yaşadığı şoku üzerinden atamamıştır. Bu nedenle sık sık hastaneye gitmektedir. Öylesine hastadır ki, yürürken belli noktalara, çizgilere basarak/basmayarak yürümek, bir şeyleri saymak, onun için çok önemlidir. “Yaşadıklarımın ve uzun Kuzey yıllarının bir hediyesiydi bu huy.” diye tanımladığı şeyleri yapmamak gibi bir şansı yoktur. Bastığı yeri umursamadan çiğneyip geçen insanlara hayranlık duyduğunu açıkça dile getirir (s. 13).

Sami’nin, mutfak rafındaki bardaklar ve tabaklar illa ki bir sıraya göre durmalıdır (s. 14). Hastalığını tedavi ettirmek için yattığı hastanede bile, üzerine sarı saçlı çıplak bir kızın bindiği geyiğin hastane koridorlarında dolandığı sanırını görür. Kalp rahatsızlığı ve ailede görülme sıklığından, safra kesesi, prostat rahatsızlıklarından, bedeninde duyumsadığı ağrılardan söz ederek (s.15), kanser hastası olup olmadığını sorgular, sonra da bütün bu rahatsızlıkların Kuzey mülteciliğinin delirtmesinin bir sonucu olduğu vurgusunu yapar (s. 24).

Sami Baran gibi birçok Türk kökenli göçmenin yanı sıra, diğer uluslardan gelen göçmenler de bunalım ve yalnızlık içindedir. Gerçek adının Hanako olduğu vurgulanan Japon asıllı Yoriko, yalnızlık, dostsuzluk ve sevgisizliğe son vermek adına, çok istediği İsveç Kraliyet Ailesiyle tanışma arzusunu elde ettikten hemen sonra, bir göçmen olarak sahip olduğu tek mutluluğu yitirmeden bir binanın 14. katından atlayarak intihar eder (ss. 145-146).

Ülkesinden uzakta, farklı bir kültür ortamında yaşamak zorunda kalan mülteciler, paylaşacak çok ortak öğeleri olmadığından ve yeterince dil bilmediklerinden iletişim kurmakta güçlük çekerler. Bunun sonucunda her geçen gün yalnızlığı ve iletişimsizliğin sıkıntısını biraz daha duyumsarlar. Karşıt cinsin kendilerine ilgi göstermesi ya da göstermemesi de bunalımın boyutlarına etki eder. Örneğin, Livaneli’nin yapıtında geçen Japon Yoriko yalnızlığın sebebi olarak kendi çirkinliğini gösterir, oysa onun çirkinlik olarak nitelediği şey yalnızlığının ve bunalımının maskesidir sadece ve bu yalnızlık onu intihar yoluyla ölüme götürür (ss. 142-143).

Göçmenlerde cinsellik ve cinsel yaşam

Livaneli’nin kişileri mülteci olarak buldukları toplumda özellikle dünyadaki AIDS salgını sonrasında farklı bir cinsellik tutumu içine giren karşı cinsle aşk ilişkileri oluşturmakta başarısız olur. Var olan ilişkiler daha çok aynı ya da yakın kültürlerden gelen kişiler arasında evlilik biçiminde ya da farklı kökenli iki mülteci arasında yaşanır. Sami Baran’ın altı yıldır süren mülteci yaşamı sırasında bir geminin hoş olmayan ambarında İsveçli Astrid adlı bir kadınla birlikteliğini anlatan (Livaneli, 2004, s. 16) yazarı yalanlaması (s. 17) ve ancak yapıtın sonuna doğru hep hayranlık duyduğu Şilili Clara’yla birlikteliğine yer vermesi bunu kanıtlar. İlişki kurmaktaki başarısızlık, Sami’nin cinselliği ve her şeyi komik ve saçma görmesi (s. 46) gibi bir ruhsal savunma mekanizması olarak ortaya çıkar.

Özlü’nün yapıtlarına yansıyan kişilerin karşı cinsle ilişkileri daha başarılıdır. Daha entelektüel kişileri kullanan Özlü, onları aşk ilişkileri oluşturabilecekleri daha özel uzamlara sokar. Örneğin, “Diskotekte Bir Yazar” adlı öyküsünde bir

hastalık yüzünden sınırları gerçek üstüye kayan bir hastane ortamı anlatılırken, yazar hastalığının üstesinden gelmek için kendine yaşam alanı olarak diskoteği seçer. Öykülerini diskoteğin bir köşesinde yazar, sabaha doğru diskotekten çıkıp bomboş caddeyi geçerek, Krallık Kütüphanesine gider. Belki orada, yerin altındaki katlarda, gündüzleri uyabileceği bir odası da vardır. Kadınların kadınlarla erkeklerin erkeklerle dans ettiği, esrar içtiği, kimsenin başkasının işine karışmadığı, İsveç'i simgeleyen bir diskotek (Özlü, 2007, s. 73).

Demir Özlü'nün şehirler ve uzamlar kadar anlatılmaktan hoşlandığı şeyler arasında cinsellik de yer alır. Cinselliğin toplumsal bir tabu olmaktan çıkarılması gerektiği düşüncesindedir. Durumlar gibi, cinselliğe ilişkin öğeleri de öykülerinde *gerçek üstücü* anlatım, bir eğretileme ya da simge gibi, neredeyse öyküden bağımsız bir öğe olarak gerçekçi bir anlatımın ortasına yerleştirir (Özlü, 2012, s. 74). Öykülerindeki sokaklarda, kafe ve restoranlarda kadın eksik olmaz. Bu kadınlar çoğu kez yazma edimi sırasında yazara sevişmeyi düşleten araçlardır, zira onun düşlemesinde cinselliğin önemi kadar, aşkın renkleri de vardır. Özlü, cinselliğin toplumsal bir tabu olmaktan çıkarılması gerektiği düşüncesindedir. Cinsellik, onun anlatılarında bireyin varoluşu açısından önemli bir kavram olduğu için, tutucu ortamlarda yaşayıp sürgüne gelen, çok şeyi tabu olarak kabul eden bireylerini, cinsel isteklerini rahatlıkla gerçekleştirebilecekleri durum ve ortamlara taşır.

Özlü'de, İstanbul'u içeren anlatılarında olduğu gibi, Stockholm merkezli anlatılarında cinselliğin yoğun olarak yaşandığı uzamlar oteller, restoran, diskotek ve anlatı kişilerinin ev ortamlarıdır. "(...) Genç bir aydın ne yapabilir? Hem proletaryadan yana örgütlerle işbirliği kuracak, hem de burjuva kadınlarla...". (Özlü, 1990, s. 29) diyerek bir yazar olarak sahiplendiği dünya görüşüne katkıda bulunma şekline açıklık getirir.

Yazma isteği

Aydın birer göçmen olan yazarlardan Livaneli, kitabının gözden geçirilmiş baskısının önsözünde, romana başlangıç tarihini 1974 olarak belirterek, Stockholm'de orman kenarına kurulmuş öğrenci evlerinde geceleri harıl harıl bu romanı yazdığını, ancak öykülerini anlattığı göçmen grupla içli dışlı olmanın verdiği gerçekçi davranamama kaygısıyla o dönemde onu tamamlayamadığını söyler (Livaneli, 2004, s. 7). Aslında göçmen olduğu dönemde yapmak istediği şey bir durum öyküsü yazmak değil, bir aydın olarak sığındığı ülkede kimliğine uygun bir eylemi gerçekleştirmek, yalnızlık, bunalım ve özlemlerinden kurtulmak arzusudur.

Özlü de, *Berlin Güncesi* adlı yapıtında sürgün olduğu ortamda yazı yazmayı değişik bir yolculuk ve özgürlük olarak niteler (Özlü, 1991a, s. 7). Yine aynı yapıtında, bir aydın olarak kendisine yazarlık yükümlülüğü verildiğinden söz ederek (s. 19-20), yazmanın kişinin sorunlarını aşmada bir gereksinim olduğunu (Özlü, 1991b, s. 55), kimi kez acı ve sıkıntı veren bir eylem olduğunu belirtir (Özlü, 1991a, s. 24). Hatta bir yazar olarak, yazı yazdığı göl kıyısında günler

geçip de bu odayı terk ederek döneceği kenti düşündükçe, derin bir sıkıntı duyduğunu açıklar (Özlu, 1995, s. 59).

“Yalnız Türk diline bağlıyım. Türk dilinde bir kitabımın çıkması beni en çok sevindiren şey. Bu köksüzleşme yazmamı besliyor, hem de fazlasıyla.” (Hamidi, 3 Ağustos 2012) sözleriyle Özlu, yazmak eyleminin neden gereksinim ya da zorunluluk olduğuna açıklama getirir.

Mutsuz son

Livaneli'nin anlatı kişilerine başlangıçta cazip gelen eşitlik ve özgürlüklerin olduğu demokrat bir ülkede yaşamak isteği, çok geçmeden pişmanlık olarak belirir. Sami Baran, siyasi mülteci statüsü almak için Stockholm Polis Merkezine gittiği gün ilk kez pişman olduğunun farkına varır (Livaneli, 2004, ss. 16-17). Farklı kökenden gelen mülteciler her sabah İsveç'i terk edip ülkelerine dönmek istediklerini dile getirirler (s. 130). Vatandan, aileden ve dostlardan ayrı kalmanın yarattığı özlem pişmanlığı körukler. Kişiler, sığındıkları topraklarda kendilerini kalıcı görmediklerinden, geleceğe yönelik hayallerinin olmadığını söz ve eylemleriyle ortaya koyarlar (s. 86). Ölümünün de doğdukları topraklarda olmasını isterler (s. 85).

“Benim asıl sürgünlüğüm 85'te yurda dön çağrısıyla başlar, 89'da biter. 1979'dan 1990'a kadar olan süreç ise benim için gönüllü sürgünlüktü. Yurduma ilk defa İsveç pasaportuyla geldim” (Hamidi, 3 Ağustos 2012) diyen Özlu, sürgünlüğün kendine göre bir acısının olduğunu ancak olayları hatırlama yetisini de güçlendirdiğinden söz eder. Bu acı ve pişmanlığın insanı alt üst edebildiğini, hatta kimi kez melodrama dönüştüğünü vurgular. *İthaka'ya Yolculuk* adlı yapıtı, mitolojik bağlamda, Troya Savaşında tahta atı kente sokturarak hile yapmış, bu yüzden de denizler ve rüzgârlar tanrısı Poseidon tarafından ülkelerine on yılda dönebilmekle cezalandırılmış kişilerin öyküsünü çağrıştırır da, ülkesine dönmemekle cezalandırılmış Özlu'nün yaşadıklarını anlatır. Yeni Roman'ın tekniklerini kullanarak, sürgün yaşamı sırasındaki gündelik yaşamını ayrıntılarıyla ortaya koyup, okurun onlara yoğunlaşmasını ister. İçeriğinde pişmanlıkları, bunalımları, bunalmaları ve daha çok özlemlerini dillendirir (Özlu, 2005).

Stockholm Öyküleri'nde de pişmanlıklar ve özlem bulunur, ancak bu yapıtı daha çok sembol ve alaycı bir mizah içerir.

Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm gelgitlerle gelişen bir roman. Türkiye ile Stockholm arasında zamanı parçalayan olaylar zinciri, bedenleri sürgünde ama gönülleri, kafaları Türkiye'de olan insanların trajedisinin ne kadar büyük olduğunu gösterir. Livaneli, dönemin saplantılı siyasal inançlarını, insanların teori ile pratik ikilemi arasında yitip gidişlerini, roman akışı içinde ustalıkla yedirerek anlatıyor.

Sami Baran, sürgünlerin konumunu doğrudan ve yazar aracılığıyla anlatır. Rıza, Adil, genç Nihat, Bülent, Garcia, Yoriko, İbrahim, Juan Perez... Gerçekten de hepsinin acı bir geçmişi var; hepsi yaralı. Stockholm'un soğuk sokaklarında birer yaşam acemisi gibi dolaşıp dururlar ve daha da önemlisi, içinde yaşadıkları toplumdan hakaret görmektedirler

Dönemin Ankara'sındaki siyasi ortamı şekillendiren kişi ve siyasetlerin neden olduğu göçmenlik olayı, göç eylemini gerçekleştirenler için hem kendi ülkelerinde, hem de sığındıkları ülkede mutsuz olmalarına neden olur. Üstelik onlara hem kendi vatanları yabancıdır, hem sığındıkları ülke. Özlemini duydukları ülkelere artık dönmeleri güçtür, buna karşın kendilerini yabancı gördükleri ülkeye de kök salmaya niyetli değiller.

Özetle, öz yurtlarından garip olan ve sığındıkları topraklarda her geçen gün biraz da dışlanan sığınmacıların mutlu olma şansları olanaklı gözükmez. Her iki yazar da, koşulları ne derece elverişli olursa olsun, göçmenlerin sürekli bir köklerine bağlı kalma bilincine sahip olduklarını, bu nedenle kendileri gibi, varsa kendinden sonraki kuşaklarına da anavatanlarına, ana dillerine ve ana değerlerine bağlı kalmayı aşıladıkları açıkça belirtirler. Fin asıllı bir bayanla evlenen ve evlendiği eşinin daha önce yaşadığı kentte göçmen/sürgün olan Demir Özlu'nün, zamanla çocuklarını Türkiye getirip, onlara bir vatan bilinci vermeye çalışması bile, otuz yıllık sürgün yaşamının bazı şeyleri sili-kleştiremediği, aksine daha da belirginleştirdiğinin kanıtıdır. Ne var ki, değişen koşullar, ortam ve dostluklar, özlemin giderilmesi durumunda imgelemde beslenen mutluluğu karşılamaz.

Kaynakça

- Bergmann, S. (2009). *Immigration et Politiques migratoires en Europe*, Université de Montréal, juillet.
- Hamidi, E. Ş. (2012) Özlu Demir ile Söyleşi, *Aydınlık Kitap*, 3 Ağustos.
- Hızlan, D. (2001). Soğuk İklimin Sıcak Göçmenleri, *Hürriyet*, 30 Haziran.
- Jederlund, L. (1998). Current Sweden: From Immigration Policy to Integration Policy. Stockholm: Swedish Institute, March.
- Jederlund, L. (1999). In transition: From immigration policy to integration policy in Sweden, *Scandinavian Review* 87, 1.
- Livaneli, Z. (2004). *Bir Kedi Bir Adam Bir Ölüm*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özlu D. (1989). *Stockholm Öyküleri*, Diskotekte Bir Yazar, İstanbul: Can Yayınları.
- Özlu, D. (2001). *Sürgünde On Yıl*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Basım.
- Özlu, D. (1990). *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları*, İstanbul: Ada Yayınları.
- Özlu, D. (1991a). *Berlin Güncesi*, İstanbul: Can Yayınları.
- Özlu, D. (1991b). *Kanallar*, İstanbul: Can Yayınları.
- Özlu, D. (1995). *Tatlı Bir Eylül*, İstanbul: Can Yayınları.
- Özlu, D. (2005). *İthaka'ya Yolculuk*, İstanbul: Dünya Kitapları.
- Özlu, D. (2015). *İşte Senin Hayatın*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özlu, D. (1997). *Borges'in Kaplanları*, İstanbul: YKY, 1. baskı.
- Özlu, D. (2003). *Şapka, Deniz Kıyısı ve Yüz*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, Birinci Basım.
- Özlu, D. (2004). *Öteki Günler Gibi Bir Gün*. Konyaklar. İstanbul: Dünya Yayıncılık, , İkinci Basım.
- Özlu, D. (2012). *Sürgün Küçük Bulutlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Runblom, H. (1985). Migration Patterns in the Nordic Countries, *Labor Migration in the Atlantic Economies*, Westport: Greenwood Press.
- Sezer, S. (23 Mart 2012). *Sürgün Küçük Bulutlar*, 23 Şubat 2015, <http://www.insanokur.org/surgun-kucuk-bulutlar-butun-oykuler-demir-ozlu.html>
- TRT. (2010). *Kentler Gölgele-Stockholm-İlhan Koman*, Belgesel film (Demir Özlü'nün tanıklığıyla). 25 Şubat 2015, <http://www.dailymotion.com/video/x2gdrw9>
- Zileli, I. (2012). *Demir Özlü'yle Söyleşi*: Remzi Kitabevi Kitap Gazetesi, Mayıs.

ABSTRACT

Two authors and a city of exile: Stockholm in Özlü and Livaneli

Sweden opens its gates to the democracy warriors from different countries upon Russia's invasion of Finland, its need for qualified labour force with the improvement in economy, and political unsteadiness in Middle East and Eastern Europe. Many intellectuals who take refuge in Sweden, especially Stockholm, for various reasons, cannot find what they have expected, and live in depression, desolation, alienation, and yearning. In this sense, Zülfü Livaneli who goes to Stockholm after the diplomatic warning of March 1979, and Demir Özlü who goes there before the 12nd of September 1980, touch upon the condition and problems of immigrants in Stockholm, besides their own feelings, thoughts, and yearning in the years which they describe as exile. While Livaneli introduces Stockholm as a somber, disturbing city around the immigrant community from different roots, the city which Özlü characterize as somber as well, reminds him of Istanbul in which he was born and grew up with his intellectual identity. However, Stockholm is a city of immigrants for both of them. The characters of Livaneli are from proletariat, or at least the ones who want the supremacy of the proletarian class, while Özlü's characters are composed from leftist intellectuals from socialites. Our study examines Stockholm and the immigrant community who lives there by focusing on Özlü's and Livaneli's works.

Keywords: Military junta; depression; democracy; immigration; disidentification; alienation; homesickness